



לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

# דף שבועי

פרשת ויחי, תשע"ג  
מספר 998מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמן

## ברכת יעקב בראי תרגום השבעים משה צפור

ברכת יעקב לבניו העמידה קשיים רבים בפני מתרגמים ופרשנים. היא עמוסה במילים חידתיות, בצירופים לא-מוכרים ובהיגדים סתומים. המתרגמים והפרשנים מנסים לפתור את הכתוב - איש איש ודרכו. בעלי המדרש, שאינם עוסקים בתרגום צמוד של הטקסט, נוהגים ביתר חירות, אך גם התרגומים הארמיים, ובתוכם אונקלוס הפשטן לכאורה, נוהגים כך בשירה המקראית בכלל ובפרשה זו בפרט.

מקום מיוחד יש לתרגום השבעים (להלן: תה"ש) בהיותו הקדום מכולם. הוא נוצר במצרים במחצית המאה השלישית לפני הספירה – הרבה לפני ראשוני התנאים ולפני התרגומים האחרים שבידינו. וזאת לדעת: מתוך קריאה פנימית של התרגום מוכח שהתרגום נוצר בתוך קהילה יהודית, וקהל היעד שלו היה הקהילה היהודית שבקרבה חי.<sup>1</sup> שכן יש בתרגום ניבים הרבה והיגדים הרבה, הכתובים אמנם יוונית, אולם אדם מן החוץ יתקשה להבינם. חשוב לזכור כי היה זה מפעל ראשון מסוגו, אולי בעולם כולו. ספק אם היה למתרגם ממי ללמוד הן על דרך העבודה הן על דרך מסירת הטקסט שבו הוא עוסק לקהל קוראיו, ואולי גם לא הייתה בידיו מסורת פרשנית של כל מילה וכל ביטוי. עוד יש להניח שספר בראשית היה הראשון שתורגם, ולמתרגמי הספרים האחרים כבר היה דגם מסוים ללכת בעקבותיו, ורק אם רצו לסטות ממנו היה עליהם לסלול את דרכם בכוחות עצמם. פרשה זו, ברכת יעקב, הייתה למתרגם אתגר קשה במיוחד. להלן ננסה להציץ אל תוך בית היוצר, העושה מלאכתו על האבניים, ונביא דברים אחדים מתוך התרגום הזה.<sup>2</sup>

התקבולת "כִּי בְּאֶפֶס הָרְגוּ אִישׁ אֶל וּבְרָצֶנְם עֶקְרוֹ-שׁוֹר" (פס' ו) מופיעה בדברי יעקב<sup>3</sup> המופנים אל שמעון ולוי. המתרגם היווני ראה במילה "איש" שם קיבוצי, ופירש זאת על ההרג שעשו שמעון ולוי באנשי שכם. "עֶקְרוֹ" תורגם 'חתכו-את-הגידים', כדרך שתפסו כפי הנראה את הכתוב: "אֶת-סוּסֵיהֶם תְּעַקְרוּ" (יהו' יא:ו).<sup>4</sup> "שור" תורגם כמשמעו (ובלשון יחיד). אבל

\* פרופ' משה צפור הוא גמלאי המחלקה לתנ"ך, וראש החוג לתנ"ך וראש התוכנית לתואר שני בתנ"ך במכללת גבעת וושינגטון.

<sup>1</sup> מדובר בתרגום היווני אשר בידינו, וראו להלן.

<sup>2</sup> ראו בפירוט ובהרחבה בספרי: תרגום השבעים לספר בראשית, רמת גן תשס"ו, עמ' 598-615, ובספרות המובאת שם.

<sup>3</sup> המילה "ברכה" אינה מתאימה לכאן.

<sup>4</sup> ראו גם שמו"ב ח:ד || דבהי"א יח:ד; והשוו בבלי עבודה זרה יג: "איזהו עיקור? המנשר פרסותיה מן הארכובה ולמטה".

בתרגומים היווניים המאוחרים (עקילס וסימכוס), ובתרגום הלטיני והסורי קראו 'שור' במשמעות חומה (ראו פס' כב). בוודאי קראו כך בשל ההקשר של קרב.<sup>5</sup> במסורת המדרשית על שבעים הזקנים, ש'כתבו' את התורה לתלמי המלך, נאמר שבכמה מקומות שינו מן הכתוב,<sup>6</sup> כגון: "וַיִּכַּל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי" (ראו בר' ב:ב – נוסח אשר אימצו השומרונים בחומש שבידיהם, וכן בספר היובלים ב 6). לא את כל השינויים שמסורת זו מונה קל לנמק ואף לא את הצורך בהם. בין השאר נזכר שם שאת פסוקנו שינו ללשון 'כי באפם הרגו שור וברצונם עקרו אבוס' (מעין תקבולת שור || אבוס יש ביש' א:ג. אך ברוב המקבילות של המדרש: 'הרגו איש', ככנוסח המסורה). כאמור, בנוסח תה"ש שלפנינו אין זכר לתיקון כזה. ואכן, רק חמישה מתוך רשימת ה'שינויים' מופיעים בנוסח היווני שלנו. כבר העניין הראשון, שתיקנו ל"א-להים בראשית" (שנהוג לבאר שבדרך זו מנעו אפשרות להבין ש"בראשית" הוא הנושא ו"א-להים" הוא המושא), אין לו זכר בתרגום שבידינו, שבו הנוסח היווני זהה עם סדר המילים שבנוסח המסורה, ו"א-להים" מופיע ביחסת הנושא. כך גם במקום אחר שהמדרש מספר שתיקנו ל"אעשה אדם בצלם ודמות" (עפ"י בר' א:כו, כדי לסלק הן את לשון הריבוי הן את המשמעות האנתרופומורפיסטית העולה מלשון הפסוק). בנוסח של תה"ש אשר לפנינו נאמר "נעשה אדם בצלמנו וכדמותנו" כלשון נוסח המסורה: הפועל ברבים והשמות בסיומות הקניין. ע' טוב מנסה לשחזר את מה שמצאו בעלי המדרש הזה בטקסט היווני שבידם. על פסוקנו הוא משער שהכוונה לתואר 'אָבוּס' (דהיינו מפותם) כמילה נרדפת ל'שור'. על פי זה הוא משחזר את המילה היוונית שעמדה כאן לפניו: *steutos*, על-פי שימושה של המילה הזאת בכמה מקומות בתה"ש. לדעתו, הערה זו של המדרש באה להוציא מן המסורת האחרת, שקראה כאן 'שור'.

בכמה קטעים בפרק זה קשה לדעת אם המתרגם, יושב מצרים, ניסה בכל כוחו לבאר קטעים שהתקשה בהם ותרגומו הוא תרגום חופשי, ואולי קרא בדרך אחרת את הטקסט, או שמא היה בידו נוסח השונה בכמה פרטים מן הנוסח המקובל. חלק מן הקושי הוא שמילים יווניות מסוימות יכולות להתבאר בכמה דרכים.

בברכה ליהודה, המתואר כגור אריה, נאמר: "מְטָרְךָ בְּנֵי עֲלִיָּת" (מט:ט), ולפי פשוטו: אתה, בני, כאריה העולה מטרף ורובץ בנחת וללא חשש. וכך היא המשמעות של פסוק הטעמים. כידוע, המדרש רואה במילים הללו רימוז למעשה מכירת יוסף, כאשר יהודה הציל אותו ממוות בטוח בבור על ידי שהציע למכור אותו לישמעאלים (בר' לז:כא-כב).<sup>7</sup> אבל תה"ש קרא כאן כפי הנראה "טָרְךָ" ותרגם: ענף, פרח, ופירש את העניין מילולית בלי להתעמק.

"לֹא-יָסוּר שֶׁבֶט מִיְהוּדָה" (מט:י) מתורגם: לא יכלה נשיא (*archon*) מיהודה. המילה הזאת משמשת לתרגום המילה "מלך" בפס' כ' ו"שליט" בפרק מג:ו. במגילה הקומראנית 4Q252, שהיא מעין עיבוד או "שכתוב" של המקרא, נמצא כך: "[ל]וא יסור שליט משבט יהודה", מה שנראה כצירוף של "שבט" ושל "שליט". המשך הפסוק, "ו(לא יסור) מחוקק מבין רגליו", עשוי להתפרש כתקבולת לחלק הראשון של הפסוק, ו"מחוקק" (בתה"ש: מנהיג) מקביל ל"שבט". אולי זה שגרם למצוא בתחילת הפסוק משהו המציין מושל, "שליט". ומהו "מבין רגליו"? תה"ש מתרגם "מן ירכיו", באופן דומה לדרך התרגום של "וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵת" מִבֵּין רַגְלֶיהָ" (דב' כח:נו), דהיינו לא יחדלו שליטים מצאצאיו של יהודה.

מלשון הברכה לנפתלי – "אֵלֶּה שְׁלַחַה הַנֶּתַן אֲמַר־יִשְׁפָּר" (מט:כא), לא ברור אם שתי הצלעות בפסוק שייכות לתמונה אחת (וכיצד יובן הקשר שבין שני חלקיה), או שמא יש לבאר

<sup>5</sup> שמו"ב כב:ל || תה' יח:ל. רס"ג פירש אף הוא את המילה כחומה, והגן על פירושו זה ראב"ע, באומרו: "כי החלם והשרק יתחלפו בפעלים ובשמות". ראו י' אושרי (מהדיר), ר' אברהם אבן עזרא, ספר ההגנה על רב סעדיה גאון (המכונה 'שפת יתר'), רמת-גן תשמ"ח (בשכפול), עמ' 102\*, סעיף קס.

<sup>6</sup> ברייתא בבבלי מגילה ט. ומקבילות. ראו בהרחבה: ע' טוב, "מסורת חז"ל על ה'שינויים' שהוכנסו בתרגום השבעים לתורה ושאלת הנוסח המקורי של תרגום זה", בתוך: י' זקוביץ וא' רופא (עורכים), ספר יצחק אריה זליגמן, מאמרים במקרא ובעולם העתיק, ירושלים תשמ"ג, עמ' 371-393. קיימים הבדלים בין נוסחיו השונים של הסיפור, וגם מספר ה"תיקונים" אינו זהה בכל המקורות. הרשימה המורחבת ביותר כוללת בסך הכול שלושה עשר מקרים כאלה.

<sup>7</sup> הקישור דווקא לאותו מעשה הוא בשל המילים "טָרְךָ טָרְךָ יוֹסֵף" (לז:לג, ושוב מד:כח) – אלו היו מילותיו של יעקב, המסכמות את מה שלדעתו אירע את יוסף, וכך האמין כל הימים, עד שנודע לו כי יוסף חי.

כל צלע בנפרד. מיהו "הנותן" ואל מה מרמזים הדברים? כמה פתרונים ניתנו בדרכים מדרשיות שאינן קרובות כ"כ למילות הכתוב. יש שרואים במילה "אֵילָה" צורת-משנה ל"אֵלָה", דוגמת התקבולת "יְחֹלֵל אֵילֹת || וַיִּחַשֶׁף יַעֲרֹת" (תה' כט:ט), ואף תומכים יתדותיהם בתה"ש, המתרגם את המילה הזאת 'חוטר' או 'גזע', ואת הצלע השנייה מתרגם 'נותן ביבול יופי'. "אמרי" מתבאר כ'פרי'.<sup>8</sup> על פי זה יש בפסוק תמונה אחת המתארת את ברכת ארצו של נפתלי, כמו ברכתו של אשר. פתרון כזה לצלע השנייה של הפסוק נמצא גם באונקלוס (אך את הצלע הראשונה 'תרגם' תרגום חופשי).

ונחתום בתרגום של ברכת יעקב ליוסף, הרצופה אף היא פרטים לא ברורים שנתפרשו בכמה אופנים. בחלקה האחרון של הברכה בתה"ש יש קרבה רבה לברכת משה לשבטים (דב' לג:יג-טו). על פיו ניתן להעניק לכתוב פירוש מעניין על דרך הפשט. בפרשתנו נאמר: "בְּרַכְתָּ אֲבִיךָ גָּבְרוּ עַל-בְּרַכְתָּ הוֹרֵי עַד-תְּאֵאוֹת גְּבַעַת עוֹלָם" (מט:כח). לפי תה"ש לא מדובר כאן ב'הורים' (אב ואם), אלא בהרים, הררי עד. ולא זו בלבד אלא המילה "הורים" הנפוצה בלשוננו, אינה מופיעה במקום אחר במקרא ואף לא במקורות שקדמו לימי הביניים. במקומה משתמשים תמיד בצירוף 'אב ואם'. אבל אנו מוצאים את הצירוף "הר הָהָר" (ובניקוד זה 12 פעמים במקרא). בצלע המקבילה נמצא "גבעות עולם", וראו התקבולות "הַרְרֵי-קָדִם || גְּבַעוֹת עוֹלָם" (דב' לג:טו); וכן חבקוק ג:ו (תה"ש קרא "הררי עולם" במיכה ב:ט). רשב"ם אף הוא בחר לבאר את המילה "הוֹרֵי" במשמעות הרים. ומעניין שתה"ש בחר לתרגם את סיומה של הברכה ליוסף: 'ולקדוד האחים שהוא מנהיג' ("נזיר" כאן מתורגם שלא כדרך שמתורגם כרגיל בתה"ש: 'מקודש', או במילה הקשורה עם 'נדר', אלא בדרך שמתורגם "נגיד" פעמים הרבה בנ"ך). יש כאן ראייה מעניינת: יוסף אינו פרוש מאחיו אלא דווקא המנהיג העומד בראשם. שערי פירוש לא ננעלו, אבל מן הראוי גם להטות אוזן למה שאומר לנו תרגום השבעים.

<sup>8</sup> אם כי במקומות אחרים היא מתורגמת *terebintos*.